

УДК 347.45/47:351.862.22(477)

Зверховська Валентина Францівна,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сьогодні проблема правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є досить актуальною для позитивного права, теорії та правозастосовної практики. Пов'язано це з тим, що цивільне законодавство України, що регулює особливості цивільного обігу культурних цінностей, носить фрагментарний, безсистемний характер та містить цілий ряд прогалин і колізій. У цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей, не визначено чітко обмежень у правовому обігу культурних цінностей, не встановлено вимог до суб'єктів відносин, що виникають у сфері цивільного обігу культурних цінностей, а також відсутня єдина класифікація культурних цінностей.

Стан дослідження теми. Культурні цінності тривалий час виступали лише предметом історичних, мистецтвознавчих, філософських досліджень та побічно юридичних досліджень, зокрема, у працях В. Акуленко [1], М.О. Александрової [2], Н.Д. Бобоєдова [3], М.М. Богуславського [4], Р.Б. Булатова [5], М.В. Васильєва [6], А.В. Головизніна [7], С.Г. Долгова [8], Т. Курило [9], Д.В. Мазеїна [10], Н.І. Мінаєва [11], С.Н. Молчанова [12], А.П. Сергєєва [13] та інших. При цьому, проблеми класифікації культурних цінностей у вітчизняній цивілістичній літературі залишаються мало дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Культурні цінності – це рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значимі для широкого кола суб'єктів цивільного права. Думається, що наведене визначення поняття «культурні цінності» має бути використано в якості легального визначення досліджуваного поняття.

Порівняльний аналіз положень законодавчих актів багатьох держав у сфері регулювання обігу культурних цінностей свідчить про те, що перелік категорій культурних цінностей у значній мірі збіга-

ється. Коло об'єктів, які підпадають під категорію культурних цінностей, є широким та різноманітним. Водночас, як зазначають дослідники проблематики культурних цінностей, законодавча класифікація культурних цінностей не сприяє з'ясуванню їх сутності та не має практичного значення [7, 51; 14, 35; 15, 38; 16; 17].

На підставі ст. 2 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [23] за типами, об'єкти культурної спадщини поділяються на: споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб; комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини; визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами, об'єкти культурної спадщини поділяються на: археологічні – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації; історичні – будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та

померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів; об'єкти монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями); об'єкти архітектури – окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів; об'єкти містобудування – історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей; об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами; ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність; об'єкти науки і техніки – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Якщо проаналізувати вищевикладені визначення видів об'єктів культурної спадщини, то можна дійти висновку про те, що класифікація цих об'єктів не має вичерпного характеру, оскільки розширене тлумачення дає можливість поповнювати цей перелік з врахуванням розвитку культури та суспільства. У той же час, при такому підході може бути краще врахована і практика роботи органів охорони культурної спадщини, які, враховуючи специфіку того чи іншого регіону України, можуть віднести певні об'єкти до числа тих, що охороняються, незалежно від того, передбачені вони у будь-якому переліку чи ні, за умови, що такі об'єкти являють собою історичну, наукову чи іншу культурну цінність [9, 49].

У ст. 3 ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» наведена класифікація культурних цінностей України для цілей цього закону: культурні цінності, створені на території України громадянами України; культурні цінності, створені на території України іноземцями чи осо-

бами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України; культурні цінності, виявлені на території України; ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей; ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну; ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей; незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну; культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок другої світової війни як часткова компенсація за заповдіані окупантами збитки.

Наведені класифікації є доволі умовними, оскільки практично кожен із перелічених видів культурних цінностей включає такі об'єкти, які можуть бути одночасно віднесені до інших видів культурних цінностей. Так, наприклад, багато пам'яток архітектури та містобудування можуть бути як пам'ятками історії, так і пам'ятками археології та мистецтва. Однак подібні класифікації дуже важливі, оскільки являють собою впорядковані приблизні переліки об'єктів, які відносяться до культурної спадщини України та до культурних цінностей.

Наведені законодавчі класифікації не можна назвати науково обґрунтованими, оскільки в їх основі немає єдиного критерію для виділення самостійних видів об'єктів культурної спадщини, внаслідок чого мають місце перехрещення і поглинання обсягів понять. Юридична література недостатньо висвітлює питання наукової класифікації культурних цінностей. Розподіл пам'яток на види проводиться способом, зазначеним вище, і неясним залишається питання про підстави такої класифікації. Тим часом вирішення даної проблеми допоможе більш точно визначити особливості правового режиму того чи іншого виду культурних цінностей.

Система законодавчих актів у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей є настільки розгалуженою та неузгодженою, що побудова класифікації таких об'єктів цивільного права як культурні цінності, потребує виділення, як думається, двох критеріїв для її проведення. Це пояснюється різноманіттям культурної спадщини, яку залишили попередні покоління людей, а також появою нових цінностей. По-перше, з огляду на видо-

ву приналежність культурних цінностей до об'єктів цивільних прав можуть бути використані загальні критерії класифікації об'єктів цивільних прав. По-друге, виходячи із запропонованого визначення культурних цінностей їх класифікація може бути проведена за спеціальними ознаками культурних цінностей. Підставами для їх класифікації служать: форма матеріального втілення, ступінь значимості, юридична приналежність та ін. Неоднорідність культурних цінностей повинна враховуватися при встановленні для них конкретного правового режиму. Цим пояснюється наукова та практична значимість класифікації культурних цінностей.

На підставі загальних критеріїв можна провести наступну диференціацію культурних цінностей. У першу чергу, як зазначається більшістю дослідників особливостей цивільного обігу культурних цінностей, вони поділяються на нерухомі та рухомі [18, 12]. На початку, слід зазначити, що об'єктом охорони у відповідності з правовими актами України, а також у міжнародному праві, є всі культурні цінності у самому широкому сенсі цього поняття як нерухомі, так і рухомі. Поділ культурних цінностей на рухомі і нерухомі речі може пояснювати деякі особливості цивільно-правового режиму останніх. Наприклад, купівля-продаж нерухомих пам'яток історії та культури супроводжується обов'язковою державною реєстрацією.

Термін «нерухомі культурні цінності» безсумнівно є найбільш універсальним, включаючи у себе і найбільш значиму, найбільш цінну їх частину – пам'ятки культурної спадщини. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності.

Таким чином, на підставі ЗУ «Про охорону культурної спадщини» та ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» здійснюється правова регламентація суспільних відносин, що виникають щодо нерухомих культурних цінностей, а також рухомих об'єктів, які складають з нерухомими об'єктом єдину цілісність та не можуть бути відокремлені від нього без втрати їх цінності. У свою чергу правовий режим рухомих культурних цінностей визначається такими нормативно-правовими актами, як ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [19], «Про культуру» [20], ЗУ «Про Національний архівний фонд і архівні установи» [21], «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [22]. Найважливішим недоліком такого підходу до визначення культурних цінностей є звуження обсягу ре-

гулювання даної сфери суспільних відносин лише до об'єктів нерухомого майна «і пов'язаного з ним рухомого». Однак, за радянським законодавством, у поняття «пам'ятка історії та культури» включалося як рухоме, так і нерухоме майно. Відповідно до ЗУ «Про охорону культурної спадщини» рухоме майно саме по собі не може бути об'єктом культурної спадщини. Не можна не погодитися з С.Н. Молчановим, який стверджує, що термін «пов'язаність» у даному випадку не має змістовного юридичного наповнення, звідси саме поняття «об'єкт культурної спадщини» постає аморфним і штучним утворенням [24]. Ситуація із визначенням об'єктів культурної спадщини не покращиться, навіть, якщо надати терміну «пов'язаність» юридично кваліфікованого значення, наприклад, знаходження на території нерухомого об'єкта культурної спадщини або облік в інвентарній книзі, опис і т.ін. Пояснюється це тим, що будь-яка рухома культурна цінність, тим більше, яка належить до музейних предметів, має культурну значимість вже у силу факту свого буття, а тому абсолютно не важливо місце знаходження такої рухомої цінності [25].

Відсутність законодавчого поділу пам'яток на рухомі й нерухомі тягне за собою ускладнення при конкретному визначенні предмету, на який спрямована та або інша норма, що ускладнює застосування цих норм судами та іншими органами. Законодавче визначення рухомих і нерухомих культурних цінностей є лише одним з багатьох питань створення сучасного законодавства України про охорону культурних цінностей. Вирішення цього питання сприятиме приведенню вітчизняного законодавства у відповідність із визнаними міжнародними принципами ставлення до культурної спадщини. Це дозволить вдосконалити правові механізми регулювання відносин обігу культурних цінностей України [26, 296-300].

У якості легальних визначень нерухомих та рухомих культурних цінностей та відповідної зміни концепції цивільного законодавства України щодо поділу їх на види, можуть бути використані наступні визначення. Нерухомими культурними цінностями пропонується визнавати об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та втрати їх археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього значення. До рухомих культурних цінностей належать рухомі речі, які можна вільно переміщувати у просторі, та які мають археологічне, естетичне, етнологічне, історичне, мистецьке, наукове чи художнє значення.

Щодо класифікації культурних цінностей залежно від ступеня участі їх в цивільному обороті на вільні, обмежені й виключені з такого обороту,

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В.І. Акуленко. – К. : [б.и.], 1991.
2. Александрова М.А. Культурные ценности в законодательстве России: опыт исторического и сравнительно-правового анализа / М.А. Александрова // Вестник молодых ученых. – 2005. – № 1. – С. 100-107.
3. Бобоедова Н.Д. Административно-правовые проблемы охраны памятников истории и культуры : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.Д. Бобоедова. – М. : [б.и.], 1988. – 16 с.
4. Богуславский М.М. Международно-правовая охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М. : [б.и.], 1978. – 65 с.
5. Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб. : [б.и.], 1995.
6. Васильева М.В. Гражданско-правовые средства охраны и использования памятников истории и культуры : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.В. Васильева. – М. : [б.и.], 1989. – 17 с.
7. Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург: [б.и.], 2006. – 226 с.
8. Долгов С. Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук. / С. Г. Долгов. – М. : [б.и.], 2000.
9. Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України : моногр. – Л. : Новий Світ, 2000, 2011. – 152 с.
10. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – № 9. – С. 43-55.
11. Мінаєва Н. І. Правові аспекти проблеми збереження археологічної спадщини / Н. І. Мінаєва // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 154-158.
12. Молчанов С.Н. К вопросу об использовании в законодательстве понятий «культурное наследие» и «культурное достояние» / С.Н. Молчанов // Юрист. – М., 1999. – № 3. – С. 7-11.
13. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / А. П. Сергеев ; Ленинградский государственный университет. – Л., 1990. – 40 с.
14. Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.Г. Васнев. – Краснодар, 2006. – 184 с. – С. 35.
15. Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург, 2007. – 189 с. – С. 38.
16. Джамбатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.А. Джамбатов. – Краснодар, 2005. – 28 с.
17. Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита : дис. ... канд. юрид. наук / Р.Б. Булатов. – СПб., 1995. – 188 с.
18. Растопчин В.Г. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения : справочное пособие. Ч. 3. / В.Г. Растопчин, Н.И. Кузнецова. – М., ВНИИ МВД России. – 171 с. – С. 12.
19. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 р. № 1068–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.
20. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – С. 1219. – Ст. 168.
21. Про національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. // Голос України. – 1994. – 29 січня.
22. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. // Голос України. – 1995. – 2 березня.
23. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
24. Молчанов С.Н. Международное право и законодательство Российской Федерации о культуре / С.Н. Молчанов. – Екатеринбург (Москва), 2007 (2008). – 49 с.
25. Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М.А. Александрова. – СПб., 2007. – 189 с. – С. 42-43.
26. Максимов В.В. Питання визначення рухомих і нерухомих культурних цінностей у законодавстві України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – 1998. – С. 296-300.
27. Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95. – С. 33-38.
28. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Актуальные проблемы гражданского права : сб. ст. Вып. 8 / под ред. О.Ю. Шиловцова. – М. : Норма, 2004. – С. 147.
29. Хаскельберг Б.Л. Индивидуальное и родовое в гражданском праве / Б.Л. Хаскельберг, В.В. Ровный. – М., 2004. – С. 21.
30. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР : дис. ... докт. юрид. наук / А.П. Сергеев. – Ленинград, 1990. – 413 с. – С. 127.
31. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия // Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 290-302.
32. Мельничук О.І. Сучасні міжнародно-правові тенденції розвитку концепції культурного ландшафту / О.І. Мельничук // Правова держава : щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 423-431.

Зверховська Валентина Францівна

ВИДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблемні питання визначення поняття та видів культурних цінностей за цивільним законодавством України. Автором проводиться дослідження спеціального законодавства у сфері охорони культурних цінностей та зроблені відповідні висновки щодо необхідності його удосконалення.

Ключові слова: культурні цінності, договір, цивільне право України.

Зверховский Валентина Францевна

ВИДЫ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены проблемные вопросы определения понятия и видов культурных ценностей в соответствии с гражданским законодательством Украины. В результате проведенного исследования специального законодательства в сфере охраны культурных ценностей автором сделаны выводы о необходимости его усовершенствования и внесены конкретные предложения.

Ключевые слова: культурные ценности, договор, гражданское право Украины.

Zverhovska Valentyna Frantsivna

TYPES OF CULTURAL VALUES UNDER THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

The article deals with the problems of definition and species of cultural values under civil law of Ukraine. The author studies specific legislation in the field of cultural values and the appropriate conclusions about the need for its improvement have made.

Key words: cultural values, contract, civil law of Ukraine.